

УДК 398.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-2-31>**Ганна ХУДОБА,**

orcid.org/0009-0003-5899-2639

студентка II року магістратури

Інституту філології Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) khudoba.hanna@gmail.com

АНТАГОНІСТИ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ КАЗКАХ. КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто питання подібності англійського та українського фольклору, що зумовлено специфікою взаємовпливів культур. Антагоністи мають цінності, норми, риси характеру та зовнішності, які є протилежними до протагоністів. Вони відтворюють колективні уявлення про Добро і Зло, Правду і Кривду. Така бінарна опозиція дає змогу підкреслити чесноти героїв та зрозуміти давню обрядову логіку, ініціацію головного героя в оповіді. У роботі проаналізовано історіографію досліджень українських та англійських казок. Звернено увагу на праці П. Куліша, М. Драгоманова, М. Сумцова, М. Грушевського, Л. Дунаєвської, Е. Хартленд та С. Томпсона. Так, одним із перших дослідження казки розпочав П. Куліш. Питання генези та еволюції казки дослідив М. Сумцов. Науковець був переконаний, що казки – це явище колективне, поширене серед багатьох народів і має безліч комбінацій та варіантів. Схему генези та архетипів образів українських казок запропонувала Л. Дунаєвська. Дослідниця розглядає походження героя казки, його смислове навантаження, яке містить міфологічні елементи. Серед англійських дослідників виділено праці Е. Хартленд та С. Томпсон, які дослідили термін «казка» та виділили основні його ознаки. Акцентується увага на образах антагоністів, їхній генезі, міфологічній символіці та образних і художніх модифікаціях. Найвідомішими негативними героями в українських казках є Змій, Баба-Яга, чорт. Виділено ознаки Змія: багатоголовість, здатність літати, випромінювати вогонь, відсутність опису зовнішності. Баба-Яга характеризується за функціями, як: дарувальниця, викрадачка, войовниця, людоділка. Її образ часто замінюється відьмою або мачухою (що є у казках пізнішого утворення). Представниками антагоністів англійських казок є дракон, відьма та ельфи з карликами. Окрім цього, звернено увагу на місце перебування героїв, їхні функції у казках. За допомогою компаративного аналізу виявлено схожість рис і функцій антагоністів в українських та англійських казках. Спільні риси героїв: зовнішній вигляд, міфологічна символіка, місце перебування та функції. Доведено, що у своїй генезі вони мають спільний праобраз.

Ключові слова: казка, чарівна казка, антагоністи, генеза, міфологічні образи.

Hanna KHUDOBA,

orcid.org/0009-0003-5899-2639

2nd year master's student

Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) khudoba.hanna@gmail.com

ANTAGONISTS IN UKRAINIAN AND ENGLISH FAIRY TALES. COMPARATIVE ASPECT

The article examines the issue of similarities between English and Ukrainian folklore, which is caused by the specifics of the mutual influence of cultures. Antagonists have values, norms, character traits, and appearances that are the opposite of the protagonists. They reproduce collective ideas about Good and Evil, Right and Wrong. Such a binary opposition makes it possible to emphasize the virtues of the heroes and to understand the ancient ritual logic, the initiation of the main character in the story. The work analyzes the historiography of studies of Ukrainian and English fairy tales. Attention is drawn to the works of P. Kulish, M. Dragomanov, M. Sumtsov, M. Hrushevskyi, L. Dunaevska, E. Hartland, and S. Thompson. One of the first studies of fairy tales was started by P. Kulish. The question of the genesis and evolution of the tale was investigated by M. Sumtsov. The scientist was convinced that fairy tales are a collective phenomenon, common among many peoples and have many combinations and options. The scheme of the genesis and archetypes of the images of Ukrainian fairy tales was proposed by L. Dunaevska. The researcher examines the origin of the hero of the fairy tale, his content, which contains mythological elements. Among English researchers, the work of E. Hartland and S. Thompson, who studied the term "fairy tale" and identified its main features, is distinguished. Emphasis is placed on the images of the antagonists, their genesis, mythological symbolism, and figurative and artistic modifications. The most famous negative characters in Ukrainian fairy tales are the Snake, Baba Yaga, the devil. The signs of the Snake are highlighted: multi-headedness, the ability to fly, emit fire, show a description of the appearance. Baba Yaga is characterized

by such functions as: gift giver, thief, soldier, cannibal. Her image is often replaced by a witch or a stepmother (which is in the fairy tales of later formation). The representatives of the antagonists of English fairy tales are a dragon, a witch and elves with dwarfs. Also attention is drawn to the location of the heroes, their functions in fairy tales. With the help of a comparative analysis, the similarities of the features and functions of the antagonists in Ukrainian and English fairy tales are shown. Common features of the heroes: appearance, mythological symbolism, location and functions. It has been proven that they have a common archetype in their genesis.

Key words: *fairy tale, magical tale, antagonists, genesis, mythological images.*

Постановка проблеми. Казковий народний епос – це відтворення первісної суспільної свідомості кожного народу, це невід’ємний складник його культури. Адже люди протягом багатьох століть створювали, зберігали і, шліфуючи, передавали нащадкам за допомогою казок етнічну картину світу: своє життя, традиції і звичаї, багатство духовного світу і менталітет нації. Тут відбилися первісні колективні уявлення про Добро і Зло, Правду і Кривду, створення світу та виникнення інших явищ. Культуру і світогляд кожного народу можна дослідити за допомогою казок та аналізу їх героїв.

Аналіз досліджень. У літературознавчому словнику є визначення жанру казки: «Казка – фольклорний розповідний твір про вигадані, а часто й фантастичні події. За своїм змістом і поетикою казки близько стоять до сказань, легенд, билин і баладних пісень. Вони широко використовують пісні, приказки й прислів’я, загадки й замовляння. ... За часом виникнення казки належать до найдавніших форм народної творчості» (Бобир, 2016: 158).

Вивчення українського казкового народного епосу привертало увагу багатьох дослідників українського фольклору, зокрема: М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка, П. Куліша, Л. Дунаєвської та ін. У їхніх дослідженнях піднімалися питання мандрівних сюжетів у казках, національної специфіки народної казки, здійснювалися пошуки залишків міфологічних вірувань наших предків. У XIX ст. найбільш активним дослідником української народної казкової прози був П. Куліш. Він зробив вагомий внесок у збиранні та едиції казок. Так у II томі «Записок о Южной Руси» (1857 р.) є десять казок, які були надані Л. Жемчужниковим. На думку, сучасної фольклористики Ж. Янковської, ці варіанти – дуже рідкісні та цікаві (Янковська, 2007: 99). Дослідниця пише, що в період романтизму саме П. Куліш започаткував у фольклористиці практику записування та подальшої літературної обробки народних казок. Більшість казок зі збірки – чарівні казки.

Цікавим є погляд М. Драгоманова на українську народну творчість. На його думку, увесь фольклор можна поділити на національний (народні пісні)

та інтернаціональний (народна проза). З цього випливає, що казки також – інтернаціональні. М. Драгоманов досліджував взаємозв’язок сюжетів та мотивів у народній творчості різних народів.

Важливим був внесок М. Сумцова у фольклористику. Науковець досліджував генезу різних жанрів фольклору, зокрема і казки. М. Сумцов був переконаний, що казки – це явище колективне, поширене серед багатьох народів і має безліч комбінацій та варіантів. Учений досліджує генезу і еволюцію цього жанру фольклору, аналізує дослідження своїх колег, їхні теорії та наукові гіпотези (міфологічну, антропологічну теорію, теорію запозичень).

М. Грушевський звернув увагу на український казковий епос у першому томі праці «Історія української літератури» (1923 р.). Науковець описує українську казкову традицію, виділяє головні казкові мотиви, елементи національної й інтернаціональної культури в казках. Окрім мотивів дослідник характеризує також і основних персонажів, серед яких є антагоністи: Ох, Баба-людодітка, Змій, Кошій Безсмертний, Кобиляча голова, Одинокий людоді, оборотні. До кожного образу антагоніста М. Грушевський додає його детальний опис та генезу, наводить приклади текстів (Грушевський, 1993).

Новими дослідженнями збагатилась сучасна фольклористика завдяки Л. Дунаєвській – монографія «Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій: монографія» (1998 р.). Другий розділ цієї праці присвячений аналізу саме персонажного складу української казки. Всі казкові герої характеризуються в контексті теорії архетипів. Л. Дунаєвська не звертається до традиційної класифікації персонажів, а пропонує своєрідну схему генези казкових образів: архетип – міфологічне уявлення – тотемний образ – герой казки як функціонування тотемного персонажа (наприклад, вуж, гадюка, змії). «Функціонування хтонічних образів у казках та легендах відображає еволюцію народного світогляду. В чарівній казці наречений вуж, наречена змія... – це компонент ініціації» (Дунаєвська, 1998: 12). Тобто Л. Дунаєвська розглядає походження героя казки, його смислове навантаження, яке містить міфологічні елементи.

На відміну від українського казкознавства, дослідження англійської народної казки є досить різнобічними. Як відомо, британська казка має у своїй основі кельтську міфологію. Однак незважаючи на це, англійська народна казка має свою специфіку і характерні риси етнічної культури, багата на описи чарівних подій і веселих пригод зі своїм великим ансамблем фантастичних персонажів.

Відомим дослідником англійського фольклору є Е. Хартленд. Його праця «Англійські чарівні та інші народні казки» («English Fairy and Other Folk Tales») (1906 р.) містить передмову від автора, в якій він пов'язує термін «казки» («tales») і «традиційні оповіді» («traditional narratives»), що, на його думку, – ідентичні поняття. Дослідник пропонує власну класифікацію матеріалу збірника: «... перш за все потрібно буде пояснити, що Казки або Традиційні Оповіді можна розділити щонайменше на п'ять класів – а саме, Саги, Дитячі казки, Комічні казки, Апологи та Кумулятивні казки. Казки про звірів, можливо, можна додати як шостий клас...» (Hartland, 1906: 8). Далі автор подає характеристику кожного класу.

Одним із дослідників англійської чарівної казки є С. Томпсон («Народна казка» («The Folktale»), 1951 р.). На його думку, слід розмежовувати поняття «народна казка» («folktale») і «чарівна казка» («fairy tale»). С. Томпсон вважає: «Термін «народна казка» завжди використовувався широко, щоб охопити весь спектр традиційних усних переказів. Іноді вираз «диво-казка» або «казка» застосовується до історій, наповнених неймовірними дивами, на відміну від легенд, які імовірно базуються на фактах» (Thompson, 1946: 21).

В праці «Народна казка» С. Томпсон досліджує народні казки різних цивілізацій. У цій роботі згадуються різні країни, зокрема і у Великій Британії, дослідник перелічує найбільш відомі та поширені казки в Англії, які можна легко впізнати. Важливо те, що С. Томпсон вирізняє домінуючу рису англійської народної казки: «Фольклористи завжди згадували про нестачу автентичної народної казки в Англії. Популярний наратив мав тенденцію набувати форму балади... Кілька казок мають найбільш впізнавану форму в Англії – «Джек і бобове стебло», «Джек і Гігант-вбивця», «Том-Тіт-Тот» і легенду про Діка Віттінгтона. Англіїці, здається, особливо захоплюються казкою про дурня, і тому створили цікаву серію казок, яка називається «Люди Готема» (Thompson, 1946: 19). Підсумовуючи слова С. Томпсона, можна погодитись, що англійська казка схожа на баладу через наявність в ній фантастичності. Провівши пара-

лель з українським фольклором, можна з упевненістю підтвердити велику популярність в ньому сюжетів про дурнів.

Метою статті є аналіз англійської та української казки, що дає змогу дослідити світогляд германської та слов'янської культури.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши історіографію досліджень українських та англійських казок, можна зробити висновок, що сьогодні існують досі невирішені питання, пов'язані зі специфікою взаємовпливів культур різних народів. За допомогою компаративного аналізу образів англійської та української казок ми маємо можливість дослідити генезу, модифікацію образу антагоністів, порівнюючи казки та міфологічні уявлення двох різних народів.

Як зазначалось вище, казка має зв'язки з іншими жанрами фольклору. Вона тісно пов'язана з міфами, легендами та народними переказами. Оскільки в їхніх основах лежать давні уявлення людей про навколишній світ. Тому образи народної казки не слід розглядати окремо від інших жанрів фольклору. Адже вони переплітаються та мають схожі риси. Це пов'язано з генезою казки та побутуванням сюжетів у світі. За Л. Білецьким: «казка є ніщо інше, як старовинні міфи, що витворилися і перейшли на землю ще за часів індоєвропейських. Міфічне зерно залишилося цілим як головний мотив, як сенс казки... Критерієм дослідження казки є порівняльна міфологія, метода дослідження міфологічних казок – порівняльна» (Білецький, 1967: 145).

Розглянемо специфіку образів української та англійської казки на прикладі антагоністів. Найпопулярнішими серед українських злоторців (за термінологією Л. Дунаєвської) є Змій, Баба-Яга, відьми, злі чарівники, демонологічні істоти та ін. Ці персонажі завжди наділені негативними рисами характеру, зокрема: заздрістю, хитрістю, жорстокістю, жадібністю та підступністю. Слід зазначити також і їхню спотворену чи нетипову зовнішність, яка традиційно є притаманною для портрета злоторця. Наприклад, довгий хвіст, великий зріст, незвичайний колір шкіри – все те, що позначить антагоніста нелюдським створінням. Така особливість зображення негативних персонажів є притаманною саме для чарівних казок. Також злоторці можуть мати чарівну силу чи надлюдські здібності: можуть дихати вогнем, літати, чаклувати, бути надзвичайно сильними та ін. Сучасна дослідниця казки Л. Мушкетик пояснює: «Загальною опозицією казки є протиставлення свій/чужий. Другий його член реалізується тут у якості «нелюдського», «потойбічного»,

«зооморфного», «чужого», «ворожого» (бінарія: людина – нелюдина) тощо» (Мушкетик, 2014:178).

В українській казці існує два типи Змія: архаїчний та ворожий тесть. Перший тип Змія характеризується зооморфністю зображення, часто є багатоголовим. Його функція – охороняти свої кордони. Він є уособленням хаосу, часто йому в жертву приносять дівчат. Другий тип – більш пізніший і тому характеризується антропоморфністю, зовнішнім уподібненням до людини. Він змагається з головним героєм, проходить спеціальні випробування. Змій у казках має міфологічне джерело створення.

Існують такі ознаки Змія у казках:

- 1) багатоголовість;
- 2) здатність літати;
- 3) зазвичай відсутній опис зовнішності;
- 4) випромінює вогонь.

У казці «Про королевича та Котигорошка» Змій зображується трьохголовим: «Повернув він свої три голови й дихнув на козаків полум'ям». (Іванов, 2003: 214) Багатоголовість Змія, з одного боку, пояснюється науковцями як засіб гіперболізації пожирання. Однак можна згадати й інше трактування багатоголовості – це уявлення про існування багатьох душ (адже душа створіння знаходилась саме у голові), а отже підтвердження володіння Змієм надвичайної сили. Тому не випадково образ Змія пізніше почали потрактовувати як диявольський, нечистий.

В англійському фольклорі спорідненим образу Змія є дракон. Це – пізніша міфологічна істота і могла поєднувати в собі частини різних тварин. Пригадаємо, Змій – це також поєднання частин кількох істот: і плазуна, і людини, і птахів, і ссавців. Найчастіше дракон – це поєднання змії та птиці. Але і Змій теж походить від змії та птиці. Тому легко пояснити, чому амбівалентність Змія в міфологіях світу означає поєднання нижнього (водного, підземного, потойбічного) світу та верхнього, поєднання уособлення сил зла, хаосу і земної мудрості, родючості, життя.

В англійських казках одним з видів змія/дракона є черв'як (“the worm”). Ця номінація з'явилась завдяки зовнішньому вигляду казкового дракона- черв'яка. Він – без крил, рук і ніг, має отруйне дихання. Цей образ дракона-черв'яка був поширеним на півночі Англії. Його функція – охорона скарбів. Місце перебування – глибокі печери. З приходом християнства дракон почав символізувати нечисту силу, диявола. Відомий образ англійського дракона – Накер (“Knucker”). Це слово означає «водяне чудовисько», згадується також в поемі «Беовульф». Існує декілька легенд

про Накера. За цими легендами, дракон мешкав у глибоких ставках. Навіть збереглася вказівка на точне місце, а саме: Лаймінстер. Цього дракона вбив герой за те, що він викрав дочку короля.

Поширеним образом серед антагоністів в українських казках є також Баба-Яга. Часто цей персонаж заміщують інші, наприклад, відьма чи мачуха. Баба-Яга може бути не лише злотворцем, а й персонажем-дарувальником. Адже в казках вона часто дає протагоністові чарівний предмет, який допоможе йому в майбутньому. Отже, є такі види Баби-Яги:

- 1) дарувальниця;
- 2) викрадачка;
- 3) войовниця;
- 4) людодка.

Яга-викрадачка краде дітей і хоче їх з'їсти. Такого персонажа ми можемо побачити у казці «Івасик-Телесик». Цей вид має спільні ознаки з Ягою-людодкою. Зовнішній вигляд – кістяна нога, залізні зуби, довге сиве волосся, вказує на зв'язок з демонологічними персонажами потойбічного світу. Місце перебування Яги, ліс, хатинка на курячих ніжках – це межа нашого світу з іншим.

В англійському фольклорі відьма має схожі ознаки з Бабою-Ягою. Насамперед вона теж асоціюється з нечистою силою, а саме: дияволом. Відьми поділяються на три категорії:

- чорні (сильні, роблять лише шкоду і зло);
- сірі (нейтральні);
- білі (теж сильні, але добрі, допомагають іншим).

Атрибутами цього антагоніста є: чорний кіт, летюча миша, магична паличка, кочерга та ін. Вона теж пересувається за допомогою мітли. У модерній фольклористиці з'явилися нові погляди на відьму як чудовисько з боку справедливого соціологічного поділу. Таким чином науковці висловлюють думку, що «чудовисько» не повинно означати «зло». Наприклад, у казці «Пані Метелиця» (“Mother Hole”) відьма виглядає як чудовисько, проте вона допомагає головній героїні. Отже, іноді відьма може виступати в ролі помічника (як і Баба-Яга).

Серед інших казкових створінь у англійських казках поширені ельфи та карлики. Ельфи походять від скандинавських карликів. Є два види:

- живуть у темних лісах, печерах, у глибоких морях;
- живуть у світлих місцях, на небі.

Серед інших казкових створінь у англійських казках поширені ельфи та карлики і чорти. Казкою, де антагоністом виступає чорт, є «Казкова мазь» (“Fairy ointment”). Тут немає протистояння

антагоніста з протагоністом, є лише кара героя злоторцем за обман та необдуманий вчинок. Це казка про жінку, яка лікує хворих та слідкує за дітьми. Одного разу до неї прийшов маленький потворний старий чоловік, який попросив про допомогу хворій дружині. Цей чоловік прибув на чорновугільному коні з вогненними очима. Це є ознакою антагоніста з іншого світу, за допомогою цієї тварини злоторці перетинають межу світів. Коли жінка прибула до будинку, то усі мешканці були здоровими, але їй наказали намазати маззю очі дитини. Жінці стало цікаво і вона намазала своє праве око. Потім вона побачила, що усі мешканці будинку – плосконосі чортенята із загостреними вухами. Ось як чорти та їхнє місце перебування описуються у казці: «Котедж став гарно обставлений. Мати в ліжку була прекрасною жінкою, одягненою в білий шовк. Маленьке дитя було ще гарніше, ніж раніше, і його одяг був зроблений із сріблястої тканини. Його молодші брати й сестри навколо ліжка були пласконосими чортами з гострими вухами,... Іноді вони смикали хвору вуха своїми довгими волохатими лапами» (Jacobs, 1890).

Подібною до цієї казки є українська – «Як баба бабувала у чорта». Тут антагоністом теж є чорт. Він дає настанову бабі іти спати, а вона порушує

її. Героїня стає свідком того, як чорт міняє свою дитину на людську. Наприкінці казки баба рятує дитя, але покарання за порушення настанови від чорта, як в англійській казці, тут немає. Також у казці є опис житла антагоніста: це багата оселя зі срібла та золота. Тобто місце перебування чорта в українській казці багате й гарне. Натомість англійська казка такими рисами наділяє самих персонажів, а саме: діти зображуються дуже красивими.

Висновки. Англійські та українські казкові злоторці мають дуже багато спільних рис: зовнішній вигляд, міфологічну символіку, місце перебування та функції. Це пояснюється тим, що у своїй генезі вони мають спільний праобраз. Так, Змій та дракон мають подібне місце перебування, що свідчить про їхній хтонічний праобраз, подібні чарівні ознаки та надможливості, які є показником приналежності антагоністів до іншого світу. Також злоторці є схожими за зовнішнім виглядом. Англійська відьма має спільні ознаки та функції з Бабою-Ягою. Зокрема, вони можуть чаклувати, перетворюватись на тварин, мають схожі атрибути. Це підтверджує схожість між антагоністами в англійських та українських казках. Такий демонструє подібність світоглядних рис двох народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Словник-довідник літературознавчих термінів. Упор.: О. В. Бобир, В. Й. Буденний, О. Б. Мамчич, Н. П. Нікітіна; за ред. О. В. Бобиря. Чернігів: ФОП Лозовий В.М. 2016. С. 132.
2. Янковська Ж. Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша: монографія. Острог. 2007. С. 156.
3. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. К., 1993. Т. 1. URL: <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush111.htm>
4. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій : автореф. дис. ... д-р філол. наук: 10.01.07. Київ, 1998. С. 22.
5. Hartland E. English Fairy and Other Folk Tales. London. 1906. URL: <https://archive.org/details/englishfairyothe00hartiala/page/xiv/mode/2up>
6. Thompson I. The Folktale. New York. 1885–1976. The Dryden press, 1946. URL: http://folkmasa.org/yashpeh/The_Folktale.pdf
7. Білецький Д. М. Дитяча література. Київ: Радянська школа, 1967. с. 263
8. Персонажі української народної казки Л. Г. Мушкетик. 2014. К. : Укр. письменник. 2014. С. 360.
9. Народні казки, зібрані Петром Івановим. Упоряд. І. Неїло. ТОВ УВІК «ЕксОб». 2003. С. 512.
10. English Fairy Tales Collected by Joseph Jacobs. New York. 1890. URL: https://en.wikisource.org/wiki/English_Fairy_Tales

REFERENCES

1. Slovyk-dovidnyk literaturoznavchych terminiv. Upor.: O. V. Bobyr, V. Y. Budenny, O. B. Mamchych, N. P. Nikitina; za red. O. V. Bobyrya. [Dictionary-handbook of literary terms. Compiler: O. V. Bobir, V. Y. Budenny, O. B. Mamchich, N. P. Nikitina; under the editorship O. V. Bobir] Chernihiv. FOP Lozovy V.M. 2016. P. 132 [in Ukrainian]
2. Yankov's'ka ZH. Fol'klorystychna diyal'nist' Panteleymona Kulisha : monohrafiya. [Jankovska Zh. Folkloristic practice of Panteleimon Kulish: monograph.] Ostrog 2007. P. 156 [in Ukrainian]
3. Hrushevs'kyu M. Istoriya ukrayins'koyi literatury. [History of Ukrainian literature] (In 6 vols. 9 books) Kyiv, 1993. V.1. URL: <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush111.htm> [in Ukrainian]
4. Dunayevs'ka L. Ukrayins'ka narodna proza (lehenda, kazka). [Dunayevs'ka L. Ukrayins'ka narodna proza (lehenda, kazka)]. Evolyutsiya epichnykh tradytsiy : avtoref. dys. ... d-r filol. nauk : 10.01.07. Kyiv, 1998. P. 22]
5. Hartland E. English Fairy and Other Folk Tales. London. 1906. URL: <https://archive.org/details/englishfairyothe00hartiala/page/xiv/mode/2up>
6. Thompson I. The Folktale. New York. 1885–1976. The Dryden press, 1946. URL: http://folkmasa.org/yashpeh/The_Folktale.pdf

7. Biletskyi D. M. Dytyacha literatura. [Children's literature.] Kyiv : Radyans'ka shkola, 1967. P. 263 [in Ukrainian]
8. Personazhi ukrayins'koyi narodnoyi kazky L. H. Mushketyk. [Characters of the Ukrainian folk tale] Kyiv : Ukr. pys'mennyk. 2014. P. 360 [in Ukrainian]
9. Narodni kazky, zibrani Petrom Ivanovym. [Folk tales collected by Peter Ivanov] Compiler I.Neyilo. TOV UVPK «EksOb». 2003. P. 512 [in Ukrainian]
10. English Fairy Tales Collected by Joseph Jacobs. New York. 1890. URL: https://en.wikisource.org/wiki/English_Fairy_Tales